

А. В. Матвійчук,
кандидат юридичних наук, доцент

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОBOB'ЯЗКІВ ДЕРЖАВИ

Державний університет інфраструктури і технологій
вул. Кирилівська, 9, Київ, Україна
E-mail: kkmr@kneu.edu.ua

Мета: у статті досліджено обов'язки держави як правової категорії. Аналізуються погляди вчених на розуміння проблем правової категорії та обов'язків держави як правової категорії. **Методи дослідження:** на основі теоретичного розуміння поняття «правова категорія» формулюється поняття «обов'язки держави як правова категорія». **Результати:** доповнено понятійно-категоріальний апарат новим поняттям. Зроблено висновок, що обов'язки держави як правова категорія – це встановлена і гарантована необхідність дій держави (або/чи утримання від них), що здійснюється носіями її обов'язків у спосіб та в межах, що визначені конституцією і законами держави. Визначено складові обов'язків держави як правової категорії.

Ключові слова: правова категорія, обов'язки держави, носії обов'язків держави.

Постановка проблеми та її актуальність. В юриспруденції питання обов'язків держави, їх сутність, зміст як правової категорії не досліджено. Це актуалізує комплексний пошук відповідей на низку теоретичних і практичних питань. У теоретико-правовому аспекті необхідно окреслити понятійно-категоріальний апарат і наповнити його змістом. Для виконання цього дослідницького завдання необхідно сформулювати такі поняття як «правова категорія», «обов'язки держави як правова категорія» та інші, виокремити ознаки обов'язків держави, проаналізувати їх специфіку, здійснити класифікацію видів обов'язків держави, окреслити носіїв цих обов'язків та вказати на специфіку виконання ними таких обов'язків, з'ясувати особливість правового закріплення обов'язків держави, розкрити їх систему, проаналізувати національні і міжнародні гарантії забезпечення обов'язків держави тощо.

Практична необхідність дослідження конституційних обов'язків держави зумовлена визначенням міри, меж і тенденцій впливу держави на суспільство, потребою з'ясування існуючого порядку взаємодії держави з іншими інститутами суспільної влади, громадянами, суспільством

в цілому, завдяки чому уможлиблюється об'єктивне формулювання поправок і змін до конституційного законодавства України.

Аналіз досліджень і публікацій. В Україні, як і в зарубіжних країнах, немає комплексних монографічних досліджень, присвячених питанню обов'язків держави. Як виняток, назвемо дослідження А. В. Худякова «Конституційно-правове регулювання обов'язків держави в Росії» (2012), проте наведене дослідження ґрунтується на предметному аналізі законодавства цієї країни і не розкриває теоретико-правової сутності обов'язків держави.

Мета дослідження. Логіка дослідницького пошуку зумовлює необхідність окреслення відповідей на питання: що таке правова категорія, в чому полягає її сутність, зміст і практична значущість, які складові є невід'ємними обов'язків держави як правової категорії.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на тематику і мету дослідження, маємо визначитися з етимологічною сутністю поняття «категорія». Енциклопедичні видання (філософські, юридичні, тлумачні) не сформували узагальненого розуміння поняття «категорія», натомість

висвітлюють це поняття під різним кутом і з різним ступенем узагальнення.

Поняття «категорія» у сучасній філософії не набуло системного опрацювання, філософи його ігнорують або ж розглядають як певне теоретичне узагальнення та суб'єктивну форму об'єктивізації людського досвіду, що сформовані за певних умов. Тому «наполегливим завданням сучасної наукової філософії, – як доводять учені, – є створення розгорнутої, чітко побудованої системи категорій... Кожне філософське вчення в історії філософської думки є певною системою категорій. Філософія мислить категоріями, тому будь-яке оригінальне філософське вчення складає ту або іншу систему найбільш загальних понять. Філософські словники трактують поняття «категорія» (лат. *categoria* – висловлювання, свідоцтво) – як певні форми усвідомлення, найбільш загальні та істотні властивості, закони природи, суспільства і мислення» [1, с. 191]; як найбільш загальні і фундаментальні поняття, що відображають істотні, загальні властивості і відношення явищ дійсності і пізнання [2, с. 564]; як основні філософські поняття, які відображають найбільш загальні і суттєві риси, сторони, відношення предметів і явищ об'єктивної дійсності; як форми відображення буття і опорні пункти пізнання; як найважливіші поняття окремих наук [3, с. 65]. Отже, філософське розуміння змісту категорії здебільшого об'єктивується через систему найбільш загальних і фундаментальних понять, виокремлення та формування яких здійснюється в результаті науково-дослідницької діяльності. Відтак, дослідження обов'язків держави як правової категорії має висновуватися через формування предметного понятійно-категоріального апарату, зокрема системи понять, що відобразатимуть їх загальні і спеціальні ознаки, сутність, специфіку тощо.

Початкового категорії стали предметом дослідження філософів, а не державних діячів чи правників. Аристотель перший античний філософ, який звернувся до проблеми категорій, їх форм та сутності. У своєму трактаті «Категорії» він намагався визначити «співвідношення змісту висловлювань про деяке суще з самим цим сущим». На його думку, у «висловлюваннях по-

єднуються поняття («роди», «види»), що виражають загальне в предметах», завдяки чому люди розуміють один одного, коли говорять про одиничні предмети [1, с. 191]. Отже, Аристотель вбачав необхідність системного дослідження категорій як пізнавальних явищ.

Учений І. Кант у своїй праці «Критика чистого розуму» («*Kritik der reinen Vernunft*») вказав, що люди мислять певними категоріями, структурно-логічне поєднання яких обумовлює появу нових знань, у тому числі й дослідницьких. При цьому, важливе значення має такий вид діяльності людини як спостереження, за допомогою якого впорядковується досвід, а формування категорій набуває системного характеру. І. Кант дійшов висновку про змістовну багатокomпонентність категорій, оскільки вони, на його переконання, формуються з певної єдності понять. «Відтак, категорією вже передбачається поєднання. Тому ми повинні шукати цю єдність ... в тому, в чому міститься сам зміст єдності різних понять» [4, с. 128]. Відтак, система категорій є певним виявом узагальнень форм буття природи і людської діяльності.

Проте Г. Гегель розумів категорії як способи узагальнення, що розвиваються абсолютним духом свого предмета; як загальні форми саморозвитку і самовизначення предмета; як «міцні вузли, що слугують опорними і направляючими пунктами» буття такого предмета [1, с. 191]. Категорії, за Гегелем, є поняттями логіки.

З такою позицією не погоджувалися інші науковці. Окремі з них вважали, що категорії є надуманими, оскільки жодної користі від них немає. Британський філософ Бертран Рассел писав: «Мушу визнати: я ніколи не був здатний зрозуміти, яке точне визначення має слово «категорія» чи то в Аристотеля, чи то в Канта і Гегеля. Сам я не вірю, що термін «категорія» з якогось боку корисний у філософії і що він репрезентує якусь виразну ідею» [5, с. 354]. Проте така позиція Бертрана Рассела не знайшла однодумців у науковому світі.

Виникнення нових категорій, як доводять сучасні вчені, зумовлено «глибинним проникненням пізнання в світ явищ, виявленням загальних сторін і зв'язків, які не укладаються в існуючі категорії і потребують для свого виразу фіксації

нових». Категорії, на думку представників марксистської філософії, формуються в процесі історичного розвитку пізнання, громадської практики, а їх висхідною основою слугує розвиток способів предметної діяльності людини, в тому числі й людське спілкування [1, с. 192]. Відтак, у науці філософії продукується думка, що категорії є результатом узагальнення історичного розвитку цивілізацій, суспільної практики і наукового осмислення дійсності.

Доктринальний амонізм поняття «категорія» у царині філософії, продукує певну його розбіжність і в інших галузевих науках. Джерела, зокрема тлумачні, дають наступне трактування такого поняття як «категорія»: «основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності; родові поняття, що означає розряд предметів, явищ та інше або їхню важливу спільну ознаку; група, розряд однорідних предметів, осіб чи явищ, що відрізняються від інших певними ознаками» [6, с. 529]. Натомість базова категорія трактується як певна «підстава, основа чого-небудь». До того ж, такі словникові джерела визначають дефініцію «відношення» як взаємозв'язок між предметами і явищами; як стосунк, причетність до кого -, чого-небудь; як зв'язок з кимось, чимось; як взаємозв'язок між предметами, явищами. Отже, тлумачні словники визначають поняття «категорія» як певне логічно-смісловне узагальнення тих чи інших явищ, осіб та предметів.

Енциклопедичні видання визначають поняття «категорія» в сув'язі з іншим словом, таким як «право». Ю. С. Шемшученко поняття «категорії права» розкриває як «найбільш загальні типові поняття, що вживаються в праві. Є засобами конструювання і розуміння права як системного утворення для регулювання суспільних відносин. До категорії права належать, зокрема, саме право, його галузі та інститути, поняття закон, законність, законодавство, правовий режим, правовий статус, правові відносини, правосвідомість, відповідальність юридична тощо. Вони взаємопов'язані у межах системи права. Категорії права як усталені поняття широко використовуються в нормотворчій діяльності і законодавстві через закони та інші нормативні ак-

ти правові категорії реалізуються у суспільній практиці» [7, с. 64]. Правові категорії у доктрині права розуміються як найбільш загальні, фундаментальні і глибинні правові поняття, що становлять певну межу наукового узагальнення у певній галузі юридичних знань, юридичній практиці в цілому; як найбільш загальні фундаментальні поняття, що відображають сутнісні, закономірні зв'язки і відносини об'єктів пізнання і дослідження.

На нашу думку, правові категорії – це основоположні, фундаментальні наукові узагальнення про державно-правові явища, що об'єктивуються у певних поняттях (визначеннях, дефініціях), та відображають загальні і спеціальні властивості юридичних явищ, завдяки чому розкривається їх сутність і зміст.

Проте правові категорії та правові поняття не тотожні, вони співвідносяться між собою як загальне і частина. Правові категорії відрізняються фундаментальністю, довкола якої вишиковуються система понять, утворюючи «сім'ю» правових понять, їх логічний ряд («право», «держава», «дія права», «правова система», «правове середовище», «правова культура» і ін.). З огляду на наведене, доходимо висновку, що обов'язки держави як правова категорія є комплексним теоретико-правовим узагальненням, що охоплює систему певних складових і зв'язків між ними.

Відтак, постають логічні питання: про які складові, поняття і зв'язки між ними йдеться у контексті дослідження обов'язків держави як правової категорії.

Системний аналіз джерел права свідчить, що вчені-конституціоналісти, як і теоретики права, фактично не зверталися до питання, що стосується поняття «правова категорія» в контексті змістовного аналізу обов'язків держави. Як виняток можна назвати французького вченого Лео-на Дюгі, який у своїй праці «Конституційне право. Загальна теорія держави» хоча й оминув таке питання як «правова конструкція» обов'язків держави, проте виокремив інше – «юридична конструкція держави» [8, с. 58], яке становить для нас певний науковий інтерес.

Проте постає логічне питання: як співвідносяться між собою поняття «юридична конст-рук-

ція» і «правова категорія». Сутність поняття «правова категорія» ми вже визначили. Що стосується поняття «юридична конструкція», то вчені здебільшого або не застосовують це поняття у своїх працях, або ж побіжно ним оперують, не вдаючись до його змістовного аналізу. Леон Дюгі, на жаль, також не сформулював визначення виокремленого ним поняття («юридична конструкція держави»), проте підкреслив, що складовими такої конструкції держави, як суб'єкта права та юридичної особи, є: «колективність, територія, на якій мешкає ця колективність, та уряд, що виражає волю цієї колективності» [8, с. 58]. До того ж, невід'ємною складовою юридичної конструкції держави, на думку о вченого, є публічна влада, що полягає в її «праві видавати накази і примушувати до покорі їм шляхом примусу», а також патримоніальні права та обов'язки держави [8, с. 60]. Отже, вчений відокремлював юридичну конструкцію держави як суб'єкта публічної влади і як патримоніального суб'єкта, що має певні майнові права та обов'язки. Така позиція вченого викликає запитання: в який спосіб поєднується правовий статус держави як юридичної особи публічного права та правовий статус держави як патримоніальної юридичної особи і чи поєднуються ці статуси.

Повертаючись до поняття «юридична конструкція держави», вкажемо, що слово «конструкція» має технічне «забарвлення», оскільки здебільшого вживається у контексті опису споруд, механізмів, а не явищ правової дійсності. Античні мислителі (Аристотель), учені Нового часу (І. Кант, Г. Гегель та ін.) у своїх працях оминули слово «конструкція», натомість активно послуговувалися таким як «категорія». Ми вважаємо більш доцільним застосування такого поняття як «категорія» у контексті висвітлення питання обов'язків держави.

У контексті дослідження актуальним є питання щодо з'ясування складових обов'язків держави. Демокріт розумів визначення як певну єдність одиниць, тобто те, з чого утворюється сама річ. Отже, потрібно виокремити систему складових обов'язків держави як правової категорії.

На думку Л. І. Летнянчина, юридичні обов'язки як правова категорія формується з таких складових: юридична природа обов'язків, сутність конституційних обов'язків та їх зміст. Під юридичною природою обов'язків автор розуміє сукупність певних особливих ознак, рис, які дозволяють їх вирізнити з маси яких-небудь інших правових явищ. Він вважає, що за своєю юридичною природою основні обов'язки являють певні морально-етичні і релігійні принципи, вимоги суспільства щодо спрямування поведінки суб'єкта в руслі суспільно необхідних потреб [9, с. 19].

Такий підхід до висвітлення обов'язків як правової категорії має право на існування, оскільки: а) запропоноване автором дослідження ознаменувало факт вирішення (чи спроби вирішення) певної теоретико-практичної проблеми в конкретний державотворчий період; б) формує певне наукове уявлення про обов'язки, їх зміст та сутність; в) є матеріальною основою для підтвердження, критики, доповнення чи заперечення такої системи предметних наукових знань.

Проте викладений вище Л. І. Летнянчиним підхід не є, на нашу думку, самодостатнім у контексті дослідження обов'язків держави як правової категорії, оскільки оперування лише такими складовими як правова природа, сутність і зміст не зумовлює комплексне розкриття всієї багатогранності визначеного нами державно-правового явища у реальній дійсності. Крім того, важко погодитися з міркуваннями автора, що основні обов'язки за своєю юридичною природою являють собою певні морально-етичні принципи, оскільки моральне чи етичне ставлення суб'єкта правовідносин до виконання своїх обов'язків лежить поза межами правового регулювання.

Інститут обов'язків держави як правової категорії має компонуватися з розгорнутої системи елементів, які можуть бути властиві обов'язкам й інших суб'єктів публічної влади, проте відрізнятимуться від них своїм змістом, предметом відання, сферами поширення, специфікою, завданнями, порядком організації і гарантіями, тобто способом забезпечення їх виконання. Ними є: поняття обов'язків держави,

ознаки таких обов'язків та їх специфіка, видовий склад обов'язків держави, суб'єкти обов'язків держави, правове закріплення обов'язків держави, гарантії забезпечення обов'язків держави.

Висновки. Підсумовуючи наведене, приходимо до таких узагальнень:

1) правові категорії – це основоположні, фундаментальні наукові узагальнення про державно-правові явища, що об'єктивуються у певних поняттях (визначеннях, дефініціях), та відображають загальні і спеціальні властивості юридичних явищ, завдяки чому розкривається їх сутність і зміст;

2) обов'язки держави як правова категорія – це встановлена і гарантована необхідність дій держави (або/чи утримання від них), що здійснюється носіями її обов'язків у спосіб та в межах, що визначені конституцією і законами держави. Складовими обов'язків держави, як правової категорії, є: поняття обов'язків держави, ознаки таких обов'язків та їх специфіка, видовий склад обов'язків держави, суб'єкти (носії) обов'язків держави, правове закріплення обов'язків держави, гарантії забезпечення обов'язків держави.

Література

1. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
2. *Советский энциклопедический словарь*: под ред. А. М. Прохорова. – М.: Советская энциклопедия, 1981. – 1600 с.
3. *Український радянський енциклопедичний словник* [Текст]: в 3 т. / голов. ред. М. П. Бажан; АН УРСР. – К.: Головна редакція УРЕ. Т. 2, 1968. – 854 с.
4. *Кант И.* Критика чистого разума [Текст] / И. Кант; пер. с нем. Н. О. Лосский. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 672 с.
5. *Бойченко І. В.* Філософія історії [Текст]: підруч. / І. В. Бойченко. – К.: Знання, 2000. – 724 с.

6. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*: 250 000 / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.

7. *Юридична енциклопедія*: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2001. – Т. 3: К. – М. – 792 с.

8. *Леон Дюги.* Конституционное право: Общая теория государства / вступ. ст. Ю. Н. Оборотова. – Одесса: Юрид. лит., 2005. – 1008 с.

9. *Летнянчин Л. І.* Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики [Текст]: дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Летнянчин Любомир Іванович. – Х., 2002. – 211 арк.

References

1. *Filosofskiy' slovar* / pod. red. I. T. Florova. – M.: Politizdat (1987) [in Russian].
2. *Sovetskiy' enztyklopedychnyi' slovar* / pod. red. A. M. Prohorova. – M.: Sovetskay enztyklopedia (1981) [in Russian].
3. *Ukrainian enztyklopedychnyi' slovar* / pod. red. M. P. Bazhana. – K.: Holovna redakzhiya YRE (1968) [in Russian].
4. *Kant I.* (1999). *Kritira chistogo razuma* / pod. red. N. O. Losskiy'. – R-n-D: Fenix [in Russian].
5. *Boichenko I. V.* (2000). *Filosofiya istorii: pidruchn* / I. V. Boichenko. – K.: Znanniya [in Ukrainian].
6. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* / pod. red. V. T. Bysel. – K.: Irpin' (2007) [in Ukrainian].
7. *Urydychna enztyklopedia* / pod. red. Yu. Shemshuchenko. – K.: Ukr. enztykl. (2001) [in Ukrainian].
8. *Dugi L.* (2005) *Konstitutionnoe pravo. Obshchaya teoria prava* / vstup. stattiya Yu. Oborotova. – Odessa: Urid. lit. [in Russian].
9. *Letnianchyn L. I.* (2002) *Konstitiyni obov'yazky ludunu i hromadyanyna v Ukraini: problem teorii i praktuku* [Text]: dus... cand. yurud. nauk 12.00.02 / L. I. Letnianchyn. – Kharkiv [in Ukrainian].

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ОБЯЗАННОСТЕЙ ГОСУДАРСТВА**

Государственный университет инфраструктуры и технологий
ул. Кирилловская, 9, Киев, Украина
E-mail: kkmp@kneu.edu.ua

Цель: в статье исследованы обязанности государства как правовой категории. Анализируются взгляды ученых на понимание проблем правовой категории и обязанностей государства как правовой категории. **Методы исследования:** на основе теоретического понимания понятия «правовая категория» формулируется понятие «обязанности государства как правовая категория». **Результаты:** дополнен понятийно-категориальный аппарат новым понятием. Сделан вывод, что обязанности государства как правовая категория - это установленная и гарантированная необходимость действий государства (и/или воздержание от них), что осуществляется носителями ее обязанностей способом и в пределах, определенных Конституцией и законами государства. Определены составляющие обязанностей государства как правовой категории.

Ключевые слова: правовая категория, обязанности государства, носители обязанностей государства.

A. Matviychuk

**THEORETICAL PROBLEMS OF RESEARCHING
THE DUTIES OF THE STATE**

State University of Infrastructure and Technology
Kyrylivska str., 9, Kiev, Ukraine
E-mail: kkmp@kneu.edu.ua

Purpose: the article examines the duties of the state as a legal category. The views of scientists on understanding the problems of the legal category and the duties of the state as a legal category are analyzed. **Methods of research:** on the basis of a theoretical understanding of the concept of «legal category», the notion of «state obligations as a legal category» is formulated. **The results:** are supplemented by a concept-categorical apparatus with a new concept. It is concluded that the duties of the state as a legal category is the established and guaranteed necessity of the state actions (and / or abstention from them), which is carried out by the bearers of its duties in the manner and within the limits determined by the Constitution and laws of the state. The components of the state's responsibilities as a legal category are defined.

Keywords: legal category, duties of the state, bearers of state obligations.